

Далибор З. ВЕЛОЈИЋ\*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

## ХИГИЈЕНСКЕ ПРИЛИКЕ У ВУЧИТРСКОМ СРЕЗУ И РАДОВИ НА ПОБОЉШАЊУ СНАБДЕВАЊА ПИЈАЊОМ ВОДОМ 1930–1941.\*\*

*Айсѝраќѝ:* Вучитрски срез, тридесетих година XX века, као део Моравске бановине, представљао је неразвијено подручје у економском погледу, што је за собом повлачило и низак ниво опште културе. Напори локалних, али и бановинских власти за модернизацијом, наилазили су на неразумеваше становништва, које се, генерацијски навикнуто на устаљене обичаје, одупирало било каквим новитетима. Акцент у раду стављен је на изградњу бунара са пијаћом водом, што, само по себи непредставља капитални пројекат. Намера је, међутим, да се, кроз локалне радове, прикажу напори на уређењу живота у неразвијеним срединама, као и на еманципацији становништва. Рад је написан на основу грађе фонда Завода за јавно здравље у Нишу (Хигијенског завода), надлежног за подручје читаве Моравске бановине.

*Кључне речи:* Вучитрн, Моравска бановина, Косово и Метохија, Краљевина Југославија, Завод за јавно здравље Ниш (Хигијенски завод), модернизација, хигијенске прилике.

Након увођења диктатуре 6. јануара 1929. године, Краљевина Југославија<sup>1</sup> подељена је на девет бановина, 378 срезова, 4.645 општина и 27.358 насељених места.<sup>2</sup> Моравска бановина, по површини територије, била је шеста, док је по броју становника заузимала пето место. Густина насељености износила је 56,4 становника по квадратном километру, што је, такође, представљало средњу вредност у земљи. Бановина је подељена била на 40 срезова, 771 општину и 1.989 насељених места.<sup>3</sup>

\* Виши научни сарадник, ORCID 0000-0002-2896-275X, d.velojic@yahoo.com

\*\* Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација број: 451-03-66/2024-03 од 26. 1. 2024. године.

1 Видети: Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 232, 04.03. 1929, 1.  
2 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, I, VII.  
3 Исто; Историјски архив Ниш (ИАН), *Varia*, 834, Административна подела Моравске бановине

У саставу Моравске бановине, према подели из 1929. године, осим срезова централне Србије, наша су се и три косовска среза: Вучитрн, Лаб и Дреница. Две године након тога, приликом ревизије бановинских граниоца, Дренички срез прешао је у састав Зетске бановине (Велојић 2023: 46). Иако привредно и културно заостали, косовски срезови уклапали су се у састав бановине, а локално албанско становништво стапало се са околним чисто српским срезовима. Вучитрнски срез је, према попису из 1931. године бројао укупно 32.248 становника од чега 16.744 мушких и 15.504 женских, са 4.719 кућа и 4.676 домаћинства.<sup>4</sup> Територија среза подељена је на девет општина са припадајућим селима:<sup>5</sup>

Општина	Село	Број кућа	Број домаћинства	Број становника
Бабин Мост	Бабин Мост	465	483	3.309
	Дреновац			
	Бариљево			
	Брезница			
	Г. Становце			
	Д. Становце			
	Граце			
Велика Река				
Вучитрн	варош Вучитрн	872	905	4.760
Гојбуља	Гојбуља	359	357	2.735
	Батваре			
	Ново Село Бегово			
	Г. Судимље			
	Д. Судимље			
	Цеценија			
	Снаковце			
	Куновик			
	Весековци			
	Куриново			
	Скровна			
	Бошљане			
	Гулиниште			
	Шљивовица			
	Карала			
Мирела				
Сколна				

4 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, I, 75.

5 Исто; ИАН, Завод за јавно здравље Ниш, к. 11, Списак општина Вучитрнског среза.

Општина	Село	Број кућа	Број домаћинстава	Број становника
Пантина	Пантина	448	420	3.081
	В. Свињаре			
	Ошљане			
	Врбница			
	Балинце			
	Језеро			
	Окраштица			
	Штитарица			
	Дољане			
Прилужје	Прилужје	505	512	3.733
	Главатина			
	Бенчун			
	Бивољан			
	Стреоце			
	Племетина			
	Сибовац			
	Жили Вода			
	Шипитула			
	Грабовац			
Самодрежа	Ново Село	443	434	3.117
	Недаковац			
	Пестово			
	Виљанце			
	Ропица			
	Самодрежа			
	Загора			
	Г. Дубница			
	Луга Дубница			
	Д. Дубница			
Смрековница	Смрековница	340	341	2.678
	В. Килић			
	М. Килић			
	Добра Лука			
	Бањска			
	Слатина			
	Трлабућ			
	Пасама			

Општина	Село	Број кућа	Број домаћинстава	Број становника
Чичавица	Врница	501	484	3.047
	Невољане			
	Букош			
	Тараца			
	Брусник			
	Коло			
	Шалце			
	Ресник			
	Дрваре			
Мијалић				
Шаље	Баре	786	740	5.788
	Витушић			
	Мељеница			
	Мађаре			
	Зијала			
	Влахиња			
	Забрђе			
	Сељанце			
	Бајгора			
	Ковачица			
	Качандол			
	Мажић			
	Трстена			
	Рашане			
	Страна			
Стантрк				

Становништво среза Вучитрн углавном су чинили Албанци муслиманске вероисповести. Према попису из 1931. године, од укупно 32.248 становника 23.353 су били муслиманске вероисповести. Православаца је било 8.698, римокатолика 174, евангелиста 15 и 8 који су се водили као недефинисани.<sup>6</sup> Покушаји државних власти да насељавањем становништва из других крајева земље појачају словенски елеменат, резултирали су доласком око 1.000 породица у Вучитрнски срез. Међутим, лош квалитет земље утицао је на слабу продуктивност, тако да је држава морала преузети на себе снабдевање становништва, пре свега, житом.<sup>7</sup>

6 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, II, 75.

7 Архив Југославије (АЈ), 72 Народна скупштина Краљевине Југославије, ф. 19. Допис Земљорадничке задруге среза Вучитрн Неродној скупштини бр. 33 од 11.марта 1936.

На истом попису утврђено је да је у срезу било 90% неписмених старости од 40 до 59 година, од чега 97,8% жена и 82,9% мушкараца. Ни ситуација са млађим годиштима није обећавала. Наиме, у распону од 20 до 39 година неписменио је било 81,6%, од чега 94% жена и 69,4% мушкараца, а у распону од 11 до 19 година 80,8% неписмено, од чега 90,9% девојака и 72,5% младића.<sup>8</sup>

Лоше просветно наслеђе из турског периода одразило се на проценат писмености код становништва. Основне школе на територији овог среза углавном датирају из периода након Првог светског рата:<sup>9</sup>

Седиште школе	Број ђака		Број наставника		Школски лекар	Датум подизања зграде
	м.	ж.	м.	ж.		
Бабин Мост	45	34	1	1	–	1924.
Велика Река	69	25	1	1	–	Привремена приватна кућа
Брезница	27	2	–	1	–	1929.
Бариљево	30	–	1	–	–	Привремено из турског времена
Вучитрн	190	150	6	3	–	Црквена школа из 1912.
Гојбуља	22	8	1	1	–	1925.
Пантина	135	8	1	1	–	1925.
Прилужје	57	26	1	1	–	1921.
М. Бивољак	99	–	1	1	–	1924.
Ново Село	105	26	2	1	–	1922.
Смрековница	115	1	1	1	–	1923.
Врница	130	18	1	1	–	1922.
Дрваре	72	29	1	1	–	1929.
Баре	95	20	1	–	–	1921.
<b>Укупно</b>	<b>1.181</b>	<b>347</b>	<b>19</b>	<b>13</b>	–	

Напоредо са ниским нивоом образовања ишао је и недостатак здравствене културе, који се огледао у лошим животним навикама. Једина погодност била је клима која је утицала на добро здравље. На санитетском прегледу, за ове крајеве изнето је доста примедби, које иначе одсликавају стање на терену:

*„...Занимање становништва је сточарством и земљорадњом. Због добрих теренских и климатских прилика и због занимања сточарством и земљорадњом становништво има добре услове за добро здравље. Због тога је сеоско становништво доброг здравља, док је варошко*

8 Исто, III, 64.

9 ИАН, Завод за јавно здравље Ниш, к. 11, списак школа на територији среза Вучитрн.

сџановнишџиво, збој слабих хиџијенских џрилика у варошима слабије развијено и џроценаџ несџособних мноџо је веџи. Здравсџивене џрилике џо селима су добре, џошџио је сџановнишџиво сџално на чистџом ваздуху, досџа се добро храни, има добру воду, занима се веџином сџочарсџивом, џе нема велики физички најџор. По варошима је сџање здравља слабије услед нехиџијенских услова сџановања и рада, а донекле и исхране. На добро развије сџановнишџива, које је веџином муслиманско уџиче и џо шџио не џије алкохолна џиџа. Сџановнишџиво сачињавају уџлавном Арнауџи и џо највише џо џлаинама. То џлеме је физички досџа развијено, бави се џонајвише земљорадњом и сџочарсџивом. У џредбрдима насељени су Срби, који су досџа слабо развијени и баве се земљорадњом. Турци сџанују џо варошима и баве се џрџовином и занаџима.

Сџановнишџиво се храни биљном храном и сџочним џроизводима, као нџр. млеко, сиром и кајмаком. Од биљне хране се највише за хлеб узима кукуруз, јечам, раж, а у мноџо малој мери џшеница. Поред џоџа, једе се џасуљ, кромџир, куйус, џаџрика, лук и вође. Месо се џо селима једе само о веџим џразницима.

Сџановнишџиво се снабдева џијађом водом џо селима веџином из извора и бунара, а џо варошима из чесама, бунара и џумџи. У равници вода није добра и слаба је за џиђе. Зу је бунарска вода 3 до 5 метџара дубине. У близини бунара има врло чрџио и нужника.

Сџанови су врло џримџивни, нарочџио у селима код Арнауџа. Куђе џо селима су од чаџме, дасака-брвнаре и зидане од камена или џиџле, са малим џрозорима, обично без џаџоса, џокривене су сламом, даскама и ћерамидом. Услед малих џрозора, џросџорије су слабо освейљене. Смешџај џо одајама веџином је џусџи. Код муслимана сџавају муж, жена и деца заједно до 10 џодина деце, џосле их одвајају у засебне одаје. Код џравославних сџавају сви заједно, или, ако је веџа задруџа, онда имају више оделења. У варошким кућама џрозори су веџи. У џланинским селима куђе имају великих дворишџа и довољну чистџоћу. Нужника веџином немају. У селима у равници, нарочџио код муслимана, дворишџа су досџа велика заџрађена џлоџом. Нужници су џримџивни, џе се свуда осећа смрад. У џурским кућама нужници су на џорњем сџраџу и изведени су ван дворишџа, обично на улицу.

По селима се обрађа мања џажња на чистџоћу дворишџа, џо варошима веџа, јер је и џросвећеносџи веџа. Нужници су обично озидане јама, оџрађене. Модерне канализације нема ниџде. Измеџ се износи у џоље или закоџава.

Мала деца обољевају од малих боџиња, великој кашља, реџко од шарлаха и дифџерије. Оболевање заџалења црева код деце је чесџио збој неразумевања исхране деце.

Туберкулоза је раширена веџином џо варошима, џо селима мање. Узрок знаџнијих обољења од џуберкулозе је: врло слаба исхрана, џусџина смешџаја џо одајама и аниџхиџијенски сџанови. Трахом је врло редак.

*Наследној сифилиса има. Алкоголизма код муслимана не постоји. Код православних је средњи. Развијен је по варошима, варошицама и већим селима. Зависи од родности године и зараде. У варошима и варошицама има венеричних обољења. Њих има доста код Срба по варошима.*

*Гушавих има доста, селих веома ређко, њивонемих понеко у селу, иако исто и боља.*

*Најдужи век код старица и старица је обично 70-80 година. Налазе се и од 90 година, ређе од 100 година.<sup>10</sup>*

Из наведеног извештаја примећује се да је становништво, нарочито у варошима, оскудевало у пијаћој води, која је често била загађена услед неадекватног одржавања бунара и пумпи.

У допису општине Вучитрн Хигијенском заводу у Нишу наводи се следеће:

*„Варошица Вучитрн на Косову оскудева са добром пијаћом водом, а и оне воде које има нису уређене, јер пре рата ова варошица била је под турском управом, а после рата наступила је криза и материјалне незгоде, те није била у стању да подигне неколике јавне чесме које би биле потребне не само за варошицу, већ и за све грађане среза, пошто је Вучитрн седиште среза и има своју пијацу.*

*Да би се овој варошици која заиста оскудева са добром пијаћом водом, а која је центар не само једног среза, већ и дојичких на Косову, указана помоћ која је заиста потребна и коју варошица Вучитрн заслужује као историјско место, умољава се Хигијенски завод да учини извесну помоћ оштини варошице Вучитрн ради подизања јавних чесама или артечких бунара у варошици, а оштина би, поред те помоћи, уопребила своју радну снагу.<sup>11</sup>*

Према извештају Хигијенског завода у Нишу, у самом Вучитрну биле су у функцији две чесме са пијаћом водом. С обзиром на то да су обе биле неисправне, предвиђена сума у 1934. години за оправку процењена је на 5.000 динара, док би за довођење воде требало издвојити још 25.000 динара.<sup>12</sup> Према Закону о помоћи за асанацију села и правилнику о извођењу тих радова општина би издвојила 50% предрачунске суме било у новцу, било у радној снази, док би за другу половину могла да се задужи бескаматно код државе са роком отплате од 10 година.<sup>13</sup> За ове радове је вучитрска општина,

10 *Војно санитарски станистички годишњак 1926-1927*, Београд: Министарство војске и морнарице, 1928, 206-207.

11 ИАН, Завод за јавно здравље Ниш, к. 11. Допис општине вучитрнске Хигијенском заводу бр. 302 од 22. јануара 1934. године.

12 Исто, Допис Хигијенског завода општини Вучитрн бр. 1789 од 28. марта 1934. године.

13 „Закон о помоћи за асанацију села“, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 12, од 17. јануара 1930. године; „Правилник о извођењу радова за асанацију села“, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 120 од 30. маја 1930. године.

по тражењу Хигијенског завода, била је обавезна да одезбеди потребне количине песка, шљунка, камена и иловаче, као и потребну радну снагу са алатом, уз обезбеђен превоз. У случају недостатка радне снаге, извршилац радова могао је узимати раднике у надницу, уз надокнаду од стране општине.<sup>14</sup>

*„Ако се објекајџ, који се подиже, налази на приватном имању, ова општина ће свршити све што је потребно за уређење приватно-јавних односа око уситуања земљишта за јавне потребе.*

*По свршеним радовима општина је дужна у одређеном року исправно предати сав алат, преостало материјал, џакове и друго оном лицу или уситуанови, које одреди Хигијенски завод у Нишу.*<sup>15</sup>

Поред ове, општински представник је потписао и обавезу давања гаранције, у име које је заложена сточна пијаца у Вучитрну.<sup>16</sup>

Стање у самом Вучитрну није одударало од остатка среза. Примера ради у општини Пантина, становништво је оскудевало у пијаћој води, услед чега је нарушено здравље људи, али и стоке:

*„...јер не само да није ближе од једној ситиа хода немамо каји вое да наојимо своју ситоку, нејо ни јрло да оквасимо, сем наједан арнаушки бунар у селу, који је поолико зајатђен, да нико сем нас ни своју ситоку не би јустито да са њеја ије, међујим, ми смо приморани сами џакву воду ијити и њу нашој деци давати. Покушали смо да се сјасемо ове несрећне беде и којали на неколико местиа, али уве с поолико недовољним средствима, да смо после којанја од неколико мейара кје је остало безусејшно орали одустити и ојет после којали на друго место, али с ијитој разлоја без усјеха.*<sup>17</sup>

Проблеми са пијаћом водом претили су да иселе већину становништва, тако да је крајња мера била молба за помоћ општинским и среским властима, како би се ископала и уредила три бунара. Предлог представника локалног становништва обухватао је укључивање радне снаге, како би трошкови општине били смањени на 10.000 динара. Предвиђено је и ангажовање стручњака у циљу испитивања терена на коме би вршен ископ бунара. Нарочито је урађено испитивање могућег снабдевања водом у летњем периоду.<sup>18</sup>

У сеоским срединама копање бунара поставило се као приоритет, тако да је за бунар у селу Сврачку обезбеђен елеватор са 36 метара металне траке, с обзиром на дубину бунара од 18 метара.<sup>19</sup> Такође је у селу Букушу за

14 ИАН, Завод за јавно здравље Ниш, к. 11, Потписана обавеза општине Вучитрн од 11. маја 1934. године.

15 Исто.

16 Исто, Решење бр. 2340

17 Исто, Писмо аграрној задрузи Пантина од 15. маја 1936. године.

18 Исто.

19 Исто.

бунар дубине 10 метара обезбеђен елеватор са траком од 20 метара. Укупна сума за споменуте елеваторе износила је, са превозом, око 11.500 динара, док је за мајсторске радове утрошено 2.500 динара. Тражена сума је, према томе, износила 14.000 динара, док је радну снагу и материјал обезбеђивало локално становништво.<sup>20</sup>

Послови на изради бунара и на снабдевању пијаћом водом изведени су током тридесетих година, тако да је, према процени, већ 1939. године, остало неколико села и сама варош Вучитрн са нерешеном пијаћом водом. Према процени, у општини Бабин Мост потребно је било подићи артечки бунар и поправити постојећи уградњом пумпе. У селу Граце потребно је било каптирати врело и израдити чесму. За јужни део села Свињара, који је насељен Србима, потребно је било изградити бунар и поставити пумпу, као и у селима Врбница, Ошљане и Балинци. За сам Вучитрн, извештај је гласио да постоје две старе и једна нова, недовршена чесма, као и неколико приватних бунара. Ове чесме нису иле довољне за снабдевање становништва пијаћом водом, а према извештају Хигијенског завода, загађени су и нису препоручљиви за пиће, тако да је требало предузети мере за довођење нових чесама. Будући да у околини вароши није било врела које би са довољном количином воде снабдевало становништво, предвиђено је да се вода доводи са врела Бошљанске реке, тако да је неопходно урадити каптажу и положити водоводне цеви. Ова вода се могла употребити и за поједина села која су на том правцу, а која такође оскудевају, нарочито у летњим месецима. За довођење воде до Вучитрна предвиђена је била сума од 150.000 динара, док би укупно за све напред наведене радове потребно било издвојити 220.000 динара.<sup>21</sup>

Што се тиче бановинских власти, предузете мере углавном су се спроводиле преко здравствених станица. Иако се подаци о броју станица на територији Моравске бановине не слажу,<sup>22</sup> доступни извори говоре о здравственој станици у Великој Реци, као јединој на територији среза Вучитрн. У здравственим станицама радиле су углавном школоване сестре нудиље, које су, под контролом лекара, обилазиле села, давале упутства болесницима, шириле здравствено просвећивање и учествовале у организовању домаћичких курсева за сељанке.<sup>23</sup>

20 Исто.

21 Исто. Списак места у срезу Вучитрн која оскудевају у пијаћој води поднет од стране среског начелника 25. августа 1939. године.

22 Према конкретним подацима Алманаха Краљевине Југославије, укупно је на територији бановине постојало девет здравствених станица: у срезу Вучитрнском Велика Река, у срезу Голубачком Браничево, у срезу Жичком Жича, у срезу Жупском ратаје и Трнавци и у срезу Прокупачком Пуковац, Белотин и Ђакус. *Бановина Моравска, ошћити њрејлед*, Загреб: Главно уредништво Алманаха Краљевине Југославије, 1931, 17. Статистички годишњаци наводе шест станица, без конкретнијих података. *Стјатистички годишњак Краљевине Југославије 1931*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1934, 359; *Стјатистички годишњак Краљевине Југославије 1934-1935*, Београд: Штампарија Раденковић, 1936, 339; *Стјатистички годишњак за 1940. годину*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1941, 381.

23 *Бановина Моравска, ошћити њрејлед*, 17.

Здравствену станицу у Великој Реци подигао је Хигијенски завод и одржавао сопственим средствима. Међутим, услед повећања ангажовања на здравственом просвећивању, завод је трошио кредите на подизање других установа сличног типа на територији бановине, тако да је од општине затражена годишња сума од 5.000-10.000 динара, за одржавање станице, што би се предвидело буџетом.<sup>24</sup> Приликом обиласка здравствене станице од стране представника Дома народног здравља из Скопља, уочени су недостаци, пре свега у погледу крова који је прокишњавао, али и у погледу купатила, на чије решавање се чекао долазак стручњака. Поред тога, станица није примила тражени материјал, тако да је захтевана хитна интервенција Хигијенског завода из Ниша.<sup>25</sup>

С обзиром на финансијске потешкоће, али и недовољну здравствену просвећеност становништва, Хигијенски завод је настојао да у срезу Вучитрн повећа своје активности. Изградања бунара и јавних чесама обезбеђивала је, могло би се слободно рећи, основну животну намирницу, пијаћу воду. Напори уложени на овим задацима дали су резултате, тако да је крајем тридесетих година свега шест села оскудевало у квалитетној пијаћој води, а за саму ва-рош Вучитрн планирано је коришћење оближње реке за радовно и сигурно снабдевање водом.

#### НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије

– фонд 72, Народна скупштина Краљевине Југославије

Историјски архив Ниш

– збирка Varia

– фонд Завода за јавно здравље Ниш

#### ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- *Бановина Моравска, ошйиши йреплед*, Загреб: Главно уредништво Алманаха Краљевине Југославије, 1931.
- *Војно саниџейски сџајисџички йодисњак 1926-1927*, Београд: Министарство војске и морнарице, 1928.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931godine*, I-III.
- *Закон о називу и йогели Краљевине на уйравна йодручја*.
- *Сџајисџички йодисњак Краљевине Јујославије 1931*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1934.
- *Сџајисџички йодисњак Краљевине Јујославије 1934-1935*, Београд: Штампарија Раденковић, 1936.
- *Сџајисџички йодисњак за 1940. йодину*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1941.

24 ИАН, Завод за јавно здравље Ниш, к. 11. Допис Хигијенског завода суду општине Велика Река.

25 Исто. Допис Дома народног здравља Хигијенском заводу бр. 2593 од 14. септембра 1931.

## ШТАМПА

- *Службене новине Краљевине Југославије*
- *Службени листи Моравске бановине*

## ЛИТЕРАТУРА

Велојић, 2023: Далибор Велојић, *Моравска бановина 1929-1941*, Лепосавић: Институт за српску културу Приштина, 2023.

Dalibor Z. VELOJIĆ

HYGIENIC OPPORTUNITIES IN THE VUČITRN REGION  
AND WORK ON IMPROVING DRINKING WATER SUPPLY 1930-1941

*Summary*

Compared to other regions of the Moravian Banovina, Vučitrn was, first of all, an underdeveloped area in terms of economy and culture. The efforts of the local, as well as the banovin authorities, to modernize were met with misunderstanding by the population, which, accustomed to established customs for generations, resisted any novelties. In the field of health education, the Institute of Hygiene from Niš was engaged, which covered the entire territory of the Moravian Banovina. Given the financial difficulties, as well as the insufficient health awareness of the population, the Institute of Hygiene tried to increase its activities in the region of Vučitrn. The construction of wells and public fountains provided, one could say, the basic food for life, drinking water. The efforts invested in these tasks yielded results, so that at the end of the thirties, only six villages lacked quality drinking water, and for the town of Vučitrn itself, it was planned to use the nearby river for a working and safe water supply.

*Keywords:* Vučitrn, Moravian Banovina, Kosovo and Metohija, Kingdom of Yugoslavia, Public Health Institute Niš (Hygiene Institute), modernization, hygiene conditions.